

ДЕЯКІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ

ЛЕБЕЗА Євген Олександрович - професор кафедри публічного та приватного права Університету митної справи та фінансів доктор юридичних наук, професор
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9134-8499>
УДК 342.228+342.7
DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.10>

Наукова стаття присвячена особливостям кримінологічної характеристики злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності. У роботі проаналізовано такі показники, як рівень, структура та динаміка сексуальних злочинів. Проаналізовано основні кримінологічні характеристики осіб, які вчиняють злочини проти статевої свободи та недоторканності. Особливу увагу приділено окремим аспектам профілактики сексуальних злочинів.

Акцентовано увагу, що на загальносоціальному рівні нагально важливим є запровадження морально-виховних програм, спрямованих на виховання поваги людей одне до одного, на пропаганду неможливості порушення прав і свобод інших осіб. До таких заходів можна віднести: просвітницька діяльність органів держави, громадських організацій по підвищенню культурного рівня населення; заходи переорієнтації антисупільної настанови, тобто допомога в задоволенні соціальних, економічних потреб, підвищення почуття відповідальності за свої дії й виховання поваги до статевої свободи і статевої недоторканності інших людей; здійснення в державі соціально-економічних, культурно-виховних та інших заходів, які б сприяли зміцненню сім'ї як однієї з основних ланок суспільства, вирішенню проблем молоді, розвитку і більш повному задоволенню інтересів підростаючого покоління у сфері навчання, праці, проведенню відпочинку тощо.

Встановлено, що профілактика статевого злочинів як напрям спеціально-кримінологічного запобігання передбачає: статево-виховання неповнолітніх, яке включає соціально-психологічний, педагогічний, медичний і сексологічний аспекти; проведення спеціальних бесід у школах, поліпшення віктимологічної обізнаності населення; донесення інформації про шкідливість замовчування фактів ста-

тевих нападів, пояснення процедури повідомлення про них до правоохоронних органів; слідча профілактика, яка має відрізнятися максимальною коректністю і дієвістю; поліпшувати роботу щодо патрулювання парків, скверів, лісопосадок тощо; доведення до людей прийомів і способів захисту і самозахисту (наявність технічних приладів, правила поведінки в темний період часу, при проведенні дозвілля та ін.); створення та функціонування телефонів довіри, центрів психологічної, медичної допомоги та реабілітації; надання допомоги реальним жертвам звалтування є одним зі стратегічних напрямів запобігання злочинам; посилення нагляду за засудженими за статево злочини, які звільнені з кримінально виконавчих установ після відбуття покарання у виді позбавлення волі; створення окремої служби при Державному департаменті з питань виконання покарань, яка б займалася соціальною адаптацією злочинців, та Центру із запобігання сексуальному насильству при профільному міністерстві; введення у навчальну програму загальноосвітніх шкіл у межах курсу «Основи безпеки життєдіяльності».

Зроблено висновок, що запобігання злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканності особи є комплексною системою, що передбачає вжиття системних заходів не репресивного характеру як щодо злочинців так і щодо жертв злочинів цієї групи, а також вплив на детермінанти статевої злочинності.

Ключові слова: детермінація, запобігання, злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності, кримінальні правопорушення, кримінологічна характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності, кримінологічна характеристика, особи геронтологічного віку, статева недоторканність, статева свобода, статево злочини

Статева злочинність є сукупністю злочинів, спрямованих проти статевої свободи та статевої недоторканості, які вчинюються із застосуванням фізичного, психічного насильства або з використанням безпорадного стану потерпілої особи з метою задоволення сексуальної потреби у природній або в збоченій формі [5, с.201].

Статеві злочини у структурі злочинності займають невелику частку, однак характеризуються високим ступенем латентності.

Оскільки статеві злочини здійснюють сильний травмуючий вплив на психіку людини, а також, враховуючи те, що безпека особистості й нормальний її розвиток у сучасних умовах – один із головних об'єктів правової охорони, слід погодитися з пропозиціями окремих науковців щодо виокремлення статевої злочинності в самостійний об'єкт кримінологічного дослідження.

У структуру статевої злочинності Лукашевич С.Ю. включає склади злочинів, передбачених у розділі IV КК України [5, с. 202]. Звичайно, що найбільш суспільно небезпечним серед них є зґвалтування. Варто відзначити позитивну динаміку статевої злочинності, з кожним роком таких злочинів вчиняється менше. При цьому зменшення кількості статевих злочинів спостерігається по всіх складах злочинів.

Дослідження Лукаш А.С. географії статевих злочинів показало, що зґвалтування є досить однорідним злочином. Місцем же вчинення у 31,3% є квартири (причому в 53% вони належать потерпілим), у 14,1% – лісопосадки; у 10,7% – безлюдні частини вулиці. У більшості таких справ встановлено необачну поведінку потерпілих, у яких пригуплено почуття безпеки. Найбільш криміногенна частина доби – ніч (39,5%), максимально небезпечний час – з 20.00 до 24.00 год. (34,7%) і з 00.00 до 4.00 год. (27,6%). Не встановлено абсолютного домінування дня тижня через безробіття понад половини гвалтівників. Найбільш криміногенна пора літо (31,7%), найменш – осінь (21,7%) при середньому показнику 26% [2].

При кримінологічній характеристиці статевих злочинів щодо неповнолітніх відмічено їх приблизно рівне розповсюдження в міській і сільській місцевості. Підкреслена

чітко виражена сезонність – з травня по вересень вчиняється 60-70% злочинів. Найчастіше досліджувані злочини вчиняються у вечірній і пізній нічний час (з 17 до 8 години ранку – 67%). Певне місце в кримінологічному аналізі злочинів займає розподіл злочинів залежно від того, вчинені вони у приміщенні (54,2%) чи поза ним. При вчиненні статевих злочинів у переважній більшості застосовується фізичне насильство (кожний другий злочин). Погроза фізичним насильством має місце в кожному шостому випадку [4].

У переважній більшості – це чоловіки (97,5%). За віком неповнолітні злочинці складають 18,5%, особи у віці 18-25 років – 36,2%, 25-30 років – 11%, 30-40 років – 32,8%. Більшість злочинців (87%) мають середню або незакінчену середню освіту [4]. За даними досліджень Козлюк Л.Г., 51,6% осіб зазначеної категорії мають повну загальну середню освіту, 36,1% – базову загальну середню освіту, 6,4% – початкову загальну освіту, 3,2% – незакінчену вищу, 1,6% – повну вищу освіту, 0,7% – неписьменні. При цьому 12,2% осіб навчаються у загальноосвітньому закладі при установі, 6,1% навчаються у професійно-технічному закладі при установі, 0,1% – заочно (дистанційно) у вищих навчальних закладах [3].

На момент вчинення злочину 45,4% осіб ніде не працювали і не навчалися. З числа працюючих статевих злочинців 42% склали робітники, працівники сільського господарства – 1%. представники інтелігенції – 1%, підприємці – 2,4%. Характерним є також те, що 43% осіб, які працювали, були зайняті низькокваліфікованою працею. 8,3% негативно характеризувались за місцем роботи, 8,3% – за місцем проживання.

З вивчених Косенко С.С. кримінальних справ більшість злочинців (70%) не перебували у шлюбі, 23,7% – були одружені, 6,3% – розлучені. 30% засуджених мали дітей, але ця обставина не утримувала їх від вчинення сексуальних злочинів проти чужих дітей. При характеристиці кримінально-правових ознак злочинців відмічено, що безпосередніми виконавцями злочинів було 91,3% осіб, 6,7% – були організаторами, 1,5% – підмовниками, 0,5% – виконували роль посібників.

Достатньо висока серед злочинців питома вага раніше засуджених – 30,5%.

Значна частина злочинців у момент вчинення злочинів знаходилась у нетверезому стані (66,3%). Зі згаданих осіб 15% зловживали спиртними напоями, 2,4% – були хронічними алкоголіками, 7,7% – зживали наркотичні засоби. До морально-психологічних особливостей злочинців, які вчиняють статеві злочини щодо неповнолітніх, характерний також типовий егоцентризм, неповага до жінок і неповнолітніх, брутальність, цинізм, відсутність почуття сорому, озлобленість, жорстокість щодо жертви, споживче ставлення до оточення тощо. Поряд з цим, окремі злочинці вміли знаходити спільну мову з дітьми, зацікавити їх тощо.

Найбільш небезпечні злочинці – це особи, які вчиняють статеві злочини щодо своїх дітей: дочок, синів, пасербиць, племінниць тощо, використовуючи при цьому психічне насильство або безпорадний стан потерпілого (7,4%). У них негативні риси мають найбільш виражений та тривалий характер.

За дослідженнями Козлюк Л.Г., особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього, властивий комплекс сваволі та ілюзій, який проявляється у вчиненому статевому злочині. Сваволя проявляється в тому, що особа бажає задовольнити свої сексуальні потреби шляхом посягання на статеву недоторканість неповнолітніх. Дії злочинця суперечать природному стану розвитку найбільш незахищеної категорії населення. Ілюзія проявляється у тому, що в особи сформувалося уявлення про допустимість (можливість) задоволення своїх статевих потреб шляхом використання неповнолітнього [3].

Як правило, морально-психологічний портрет статевих злочинців найчастіше характеризують такі риси:

- грубість, яка частіше переходить у жорстокість; цинізм, неповага до прав і свобод інших осіб; майже стерте поняття соціальних гальм та меж між дозволеним і недозволеним;

- примітивізм у поглядах на взаємозв'язок статей, який зводиться лише до статевих актів без урахування згоди протилежної сторони;

- погляд на жінку або на іншого (одностатевого – при задоволенні статевої пристрасті неприродним способом) партнера як на підкорену істоту без права вибору і права опору, яка є лише знаряддям статевої насолоди.

Загалом аналіз поведінки сексуальних злочинців дозволяє виділити такі їх типи за способом поведінки: 1) раптовий гвалтівник (умисел на вчинення сексуального злочину виникає раптово під впливом зовнішніх обставин); 2) «шукаючий».

Окремої уваги в статевих злочинах слід приділити характеристиці жертви злочину.

На думку Губанової О.В., у зґвалтуванні найбільш віктимною є група жінок у віці 18-30 років (70 %); неодружені (50,5 %); мають дітей (45 %); мають середню освіту (77,7 %); займаються некваліфікованою і низько кваліфікованою працею (робітниця) (47,5 %); проживають у місті (50,6 %).

Відповідно до ступеня знайомства жертви зі злочинцем зґвалтування можна розділити на три групи: 1) напад на незнайомих (випадкових) жінок (30,6 %); 2) зґвалтування жінок, що мали ситуативне (безпосередньо до злочину) знайомство з гвалтівником (22,6 %); 3) напад на жінку, раніше знайому гвалтівнику (46,6 %).

У 33,6 % випадків поведінка жертви створила об'єктивні передумови для вчинення зґвалтування; провокуючий характер поведінки мав місце у 24,2 % випадків, що свідчить про можливість зменшення кількості цих злочинів при наявності реальної системи профілактики віктимної поведінки. Намір на вчинення зґвалтування виник: у 61 % випадків після знайомства і спілкування з жертвою; раптово – у 28 % випадків; до зустрічі з жертвою – 8 % випадків; інше – 3%.

Характерними формами віктимної поведінки жінки є: 1) перебування у стані алкогольного (наркотичного або іншого) сп'яніння (52 % жертв; у 34,2 % випадків мало місце спільне вживання жертвою і гвалтівником спиртних напоїв); 2) перебування у компанії малознайомих людей (ситуативні знайомства); 3) перебування у компанії знайомих людей, коли існує реальна можливість сексуального нападу; 4) поведінка жінки,

що демонструє зневагу нормам моралі; сексуальне „інтриганство” з метою отримання якоїсь вигоди тощо; 5) нехтування заходами особистої безпеки; 6) поведінка жертви, обумовлена наявністю фізичних або психічних відхилень. У ряді випадків вагомим криміногенним фактором була аморальна репутація жертви [1]. На думку Лукашевич С.Ю., до вчинення злочину 36,3 % осіб знайомі з гвалтівником; близько 15 % – є родичами; у 42 % випадків ініціатором знайомства є злочинець [2].

Окрему увагу заслуговують і неповнолітні жертви статевих злочинів. У дослідженнях Косенко С.С. підкреслено, що сприятливу для вчинення статевих злочинів ситуацію складає факт знаходження неповнолітньої потерпілої в пізній час у безлюдних місцях: парках, скверах тощо. Зайва довірливість потерпілих неповнолітніх, нерозбірливість у знайомствах, згода відвідати квартиру незнайомих чоловіків тощо, теж нерідко сприяє вчиненню проти них статевих злочинів. Деякі неповнолітні, намагаючись бути схожими на дорослих, зовні виглядають розв'язними, розбещеними, інколи ведуть сексуальну гру, через що привертають увагу чоловіків, які сприймають таких неповнолітніх як осіб, що легко погодяться на статевої стосунки.

За результатами проведеного Косенковою С.С. дослідження неповнолітні – жертви від статевих злочинів характеризуються такими даними. Від згвалтування потерпіло 59,8% неповнолітніх, від задоволення статевої пристрасті неприродним способом – 27,55%, від примушування до вступу у статевий зв'язок – 0,55%, від статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості 8,8%, жертвами розбещення неповнолітніх були 3,3%. Особи жіночої статі складають 98,4%, а чоловічої – 1,6%. За віком неповнолітні жертви розділяються так: до 7 років – 5% , від 7 до 12 років – 26%, від 12 до 14 років – 33,5%, від 14 до 18 років – 35,5%. Отже, малолітні потерпілі становлять найбільш чисельну вікову групу (64,5%), що підтверджує підвищену суспільну небезпеку вчинення проти них злочинів.

Неповнолітні жертви статевих злочинів в переважній більшості проживали з обома

батьками (64,5%), з однією матір'ю чи батьком проживало 25%, сиротами були 10,5%.

У 69% вивчених Косенко С.С. кримінальних справ неповнолітні потерпілі з місця навчання характеризувались позитивно, змішана характеристика (як позитивні так і негативні риси) відмічена у 11% кримінальних справ.

Дослідженням встановлено, що потерпілі, за винятком малолітніх, перед вчиненням проти них злочинів знаходились у стані алкогольного сп'яніння – 10%, 18% – інколи вживали алкоголь, 3% – вживали наркотичні засоби чи психотропні речовини. 69% неповнолітніх потерпілих навчались у загальноосвітніх школах, 5,4% – у ПТУ, 3% – у технікумі чи інституті, 8% – ніде не навчались і не працювали, 4,4% – працювали. У решті справ дані про потерпілих були відсутні [5].

При визначенні відносин потерпілого із злочинцем встановлено, що в 7,4% випадках злочинці були родичами потерпілих (батько, брат, дід, дядько), 78,3% злочинців до вчинення злочинів були знайомі з потерпілими, у 14,3% – злочинці не були знайомі з потерпілими. Найбільша кількість повторних статевих злочинів щодо неповнолітніх вчиняється у тих випадках, коли злочинець є членом родини потерпілого [4].

Узагальнюючи наукові позиції в цій сфері, варто вказати, що заходи запобігання статевим злочинам поділяються на загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні [6].

На загальносоціальному рівні нагально важливим є запровадження морально-виховних програм, спрямованих на виховання поваги людей один до одного, на пропаганду неможливості порушення прав і свобод інших осіб [7].

До таких заходів можна віднести:

1) просвітницьку діяльність органів держави, громадських організацій з підвищення культурного рівня населення;

2) заходи переорієнтації антисупільної настанови, тобто допомога в задоволенні соціальних, економічних потреб, підвищення почуття відповідальності за свої дії й виховання поваги до статевої свободи і статевої недоторканості інших людей;

3) здійснення в державі соціально-економічних, культурно-виховних та інших заходів, які б сприяли зміцненню сім'ї як однієї з основних ланок суспільства, вирішенню проблем молоді, розвитку і більш повному задоволенню інтересів підрастаючого покоління у сфері навчання, праці, проведенню відпочинку тощо [8].

Профілактика статевих злочинів як напрям спеціально-кримінологічного запобігання передбачає:

1) статеве виховання неповнолітніх, яке включає соціально-психологічний, педагогічний, медичний і сексологічний аспекти;

2) проведення спеціальних бесід у школах, поліпшення віктимологічної обізнаності населення;

3) донесення інформації про шкідливість замовчування фактів статевих нападів, пояснення процедури повідомлення про них до правоохоронних органів.

4) слідча профілактика, яка має відрізнятися максимальною коректністю і дієвістю.

5) поліпшувати роботу щодо патрулювання парків, скверів, лісопосадок тощо.

6) доведення до людей прийомів і способів захисту і самозахисту (наявність технічних приладів, правила поведінки в темний період часу, при проведенні дозвілля та ін.).

7) створення та функціонування телефонів довіри, центрів психологічної, медичної допомоги та реабілітації.

8) надання допомоги реальним жертвам зґвалтування є одним зі стратегічних напрямів запобігання злочинам.

9) посилення нагляду за засудженими за статеві злочини, які звільнені з кримінально виконавчих установ після відбуття покарання у виді позбавлення волі.

10) створення окремої служби при Державному департаменті з питань виконання покарань, яка б займалася соціальною адаптацією злочинців, та Центру по запобіганню сексуальному насильству при профільному міністерстві;

11) введення у навчальну програму загальноосвітніх шкіл у межах курсу «Основи безпеки життєдіяльності» [9].

Таким чином, запобігання злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості особи є комплексною системою, що передбачає вжиття системних заходів не репресивного характеру як щодо злочинців, так і щодо жертв злочинів цієї групи, а також вплив на детермінанти статевої злочинності.

Література

1. Губанова О.В. Кримінологічна характеристика та запобігання зґвалтуванню (на підставі матеріалів практики Автономної Республіки Крим): автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Сімферополь, 2008. 21 с.

2. Лукаш А.С. Зґвалтування: кримінологічна характеристика, детермінація та їх попередження: автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2007. 20 с.

3. Козлюк Л.Г. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього: автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2009. 20 с.

4. Косенко С.С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх: автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2004. 21 с.

5. Кримінологія: підручник / за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкина. Х.: Право, 2014. 440с.

6. Легеца Є.О. Адміністративні послуги, що надаються міліцією громадської безпеки: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 Дніпропетровськ, 2011. 263 с.

7. Leheza Ye., Filipenko T., Sokolenko O., Darahan V., Kucherenko O. (2020). Ensuring Human Rights in Ukraine: Problematic Issues and Ways of their Solution in the Social and Legal Sphere. *Cuestiones Políticas*. Vol. 37 №9 64 (enero-junio 2020). P. 123-136. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3764.10>

8. Leheza, Y., Dorokhina, Y., Shamara, O., Miroshnychenko, S., & Moroz, V. (2021). Citizens 'participation in the fight against criminal offences: political and legal aspects. *Cuestiones Políticas*, 39(69), 212-224. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3969.12>

9. Matviichuk, Anatolii. Shcherbak, Viktor. Sirko, Viktoria. Malieieva, Hanna. Leheza, Yevhen. 2022. Human principles of law as a universal normative framework: Principios humanos del derecho como marco normativo universal. Cuestiones Políticas, 40(75), 221-231. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.14>

SOME LEGAL ASPECTS OF CRIMINOLOGY CHARACTERISTICS OF CRIMES AGAINST SEXUAL FREEDOM AND SEXUAL INVINCIBILITY OF A PERSON

The scientific article is devoted to the peculiarities of the criminological characteristics of crimes against sexual freedom and sexual integrity. The work analyzed such indicators as the level, structure and dynamics of sexual crimes. The main criminological characteristics of persons who commit crimes against sexual freedom and inviolability are analyzed. Particular attention is paid to certain aspects of the prevention of sexual crimes.

It was emphasized that at the general social level, it is urgently important to introduce moral and educational programs aimed at fostering respect among people for each other, at promoting the impossibility of violating the rights and freedoms of other people. These measures include: educational activities of state bodies, public organizations to raise the cultural level of the population; measures to reorient anti-social behavior, i.e. help in meeting social and economic needs, increasing the sense of responsibility for one's actions and fostering respect for the sexual freedom and sexual integrity of other people; implementation of socio-economic, cultural-educational and other measures in the state that would contribute to the strengthening of the family as one of the main links of society, solving the problems of youth, development and more fully satisfying the interests of the younger generation in the field of education, work, recreation etc.

It has been established that the prevention of sexual crimes as a direction of special criminological prevention involves: sexual education of minors, which includes social-psychological, pedagogical, medical and sexological aspects; holding special talks in schools, improving victimological awareness of the population; conveying information about the harmfulness of concealing the facts of sexual assaults, explaining the procedure for reporting them to law enforcement agencies; investigative prevention, which should be characterized by maximum correctness and effectiveness; improve the work of patrolling parks, squares, forest plantations, etc.; introducing people to techniques and methods of protection and self-defense (availability of technical devices, rules of behavior in the dark period of time, during leisure time, etc.); creation and functioning of hotlines, centers for psychological, medical care and rehabilitation; providing assistance to real rape victims is one of the strategic areas of crime prevention; strengthening supervision of those convicted of sexual crimes who are released from penal institutions after serving their prison sentences; creation of a separate service under the State Department for Execution of Punishments, which would deal with the social adaptation of criminals, and the Center for the Prevention of Sexual Violence under the relevant ministry; introduction into the curriculum of secondary schools within the course «Fundamentals of life safety».

It was concluded that the prevention of crimes against sexual freedom and sexual integrity of a person is a complex system, which involves taking systemic measures of a non-repressive nature both for criminals and victims of crimes of this group, as well as influencing the determinants of sexual crime.

Key words: *determination, prevention, crimes against sexual freedom and sexual integrity, criminal offenses, criminological characteristics of crimes against sexual freedom and sexual integrity, criminological characteristics, persons of gerontological age, sexual integrity, sexual freedom, sexual crimes.*